

JIRÍ KRYSŤÝNEK

K PROBLEMATICE HISTORICKÉ PRÓZY V SLOVANSKÝCH LITERATURÁCH

Historická próza představuje v slovanských literaturách na konci 19. a na počátku 20. století jednu z kvantitativně nejrozsáhlejších a kvalitativně nejvýznamnějších složek literární tvorby a ve svých vrcholných dílech daleko přesahuje rámec jednotlivých národních literatur slovanských; má nejenom význam a dosah mezislovanský, ale svými nejlepšími románovými pracemi patří ke stěžejním výtvorům tohoto žánru v literatuře světové, jejíž je organickou a trvalou součástí.¹

Přítom je pozoruhodné a pro historickou prózu v slovanských literaturách příznačné, že tato její největší díla až na ojedinělé výjimky, jako je Sienkiewiczovo *Quo vadis* nebo Prusův *Faraon*, nezpracovávají tematiku z dějin světových nebo obecně evropských, ale téměř výlučně vyhraněně národní, zobrazující v převážně většině s vlasteneckým patosem heroický boj národa proti cizím nájednákům nebo cizím i domácím uchvatitelům a utlačovatelům (srov. např. Tolstého *Vojnu a mír*, Sienkiewiczovy *Křídla* a celou *Trilogii*, Jiráskovo *Proti všem* aj.). V tom navazovala historická próza slovanských národů na historickou epiku lidovou i umělou, jejíž byla přirozenou a zákonitou pokračovatelkou. Dokonce i v Prusově *Faraonu* je pod cizí tematikou v různých více nebo méně zastřených alegoriích a narážkách skryto mnoho typicky slovanského, zvláště polského, v mnohých situacích, problémech a názorech je odraz soudobé polské problematiky společenské, kulturně politické i národní, jak ji chápal a interpretoval polský pozitivismus v 2. polovině 19. století.²

Sledujeme-li vznik a vývoj historické prózy v slovanských literaturách 19. století, vidíme, že na jedné straně geneticky těsně souvisí s literaturami západoevropskými, zvláště anglickou, na druhé straně se však svým ideovým zaměřením a svou společenskou funkcí od historické prózy těchto literatur až na malé výjimky podstatně liší. Je to novým potvrzením zkušenosti, známé každému srovnávacímu literárněvědnému badateli, že látky, motivy, syžety, podněty nebo formové prostředky a postupy, převzaté z jedné literatury do druhé nebo napodobené, dostávají často v novém prostředí a v nové, odlišné hospodářsko-spoločenské nebo národně politické situaci zcela jinou funkci, než měl původní vzor nebo předloha.³ Historická próza v slovanských literaturách 19. a 20. století je toho názorným a poučným příkladem.

Pokud se týče tzv. *walterscottismu* v slovanských literaturách, jde tu především o vliv a působení díla Waltra Scotta v oblasti formové, tj. kompoziční a jazykově stylistické, a také i v oblasti tematické, nikoli však v ideově emocionální. Napodobuje se — většinou jenom vnějškově — Scottova tvůrčí metoda, píše se záměrně a uvědoměle à la Walter Scott, ale účel a cíl zobrazování minulosti je podstatně jiný.

U slovanských autorů jde téměř výlučně buď o heroizování národní minulosti, jehož účelem je budit a posilovat národní uvědomění a sebevědomí obrazy ze slavných dějinných období, nebo o demonstrování síly, nezdolnosti a aktivního odporu lidových mas v těžkých dobách útlaku národního a sociálního, aby se posílila víra v lepší budoucnost v čase nsvobody a pokoření. Tuto snahu o heroizaci minulosti, typickou pro valnou část slovanské historické prózy 19. století, charakterizoval lapidárně sám Sienkiewicz, když přiznal, že svou proslulou *Trilogii* napsal především pro „posílení polských srdcí“. Sienkiewiczova díla sama byla oslavou horoucí lásky k vlasti, schopné každé oběti. I Orzeszkowa, která Sienkiewiczovo dílo podrobila přísné — někdy až nespravedlivé — kritice a vytkla různé vady jeho prací, přiznala mu jeden velmi silný cit: lásku k vlasti. Hluboké a upřímné vlastenectví získávalo Sienkiewiczovi sympatie čtenářstva na celém světě a zastíralo některé nepoprátelné ideové nedostatky jeho jinak mistrovských historických evokací, projevující se především v zkreslování historické skutečnosti (zejména v *Ohněm a mečem*) a v glorifikaci šlechty jako základu národa.

Walter Scott je představitelem literatury bohaté a silné země, která již v jeho době má nejenom nejosáhlejší průmysl, ale také největší zámožské kolonie, obchod a loďstvo, a zaujímá přední místo mezi světovými velmocemi. Je pochopitelné, že podobné národné uvědomovací a mobilizující tendence, jaké jsou charakteristické pro převážnou část slovanské historické prózy, by se ve Scottově díle nutně musely jevit jako anachronické a v dané situaci nepotřebné. Také se s nimi nikde u něho nesetkáme. Neznamená to ovšem, že dílo Scottovo je bez tendencí vlasteneckých. Všechny Scottovy historické romány jsou podbarveny vlasteneckým cítěním, což ostatně souvisí i s autorovým romantismem. Avšak vlastenecké ideje tu zůstávají výrazně v pozadí, jenom jako spodní tón vlastních historických zobrazení, v nichž autorův zájem, podepřený zevrubnou znalostí kulturně historických reálií, tj. způsobu života, obyčejů, krojů a staveb v minulých dobách, je soustředěn plně na zachycení prostředí a na děj, většinou čerpající z domácích bojů a intrik velké ostrovní říše a rozvíjející se často v nečekaných zápletkách, rafinovaných retardacích i překvapivých zvratech. Již Bělinckij napsal o Scottovi: „V románech Waltera Scotta není možno nevidět v autorovi člověka vynikajícího spíše nadáním, než vědomě širokým pojmáním života, toryho, konzervativce a aristokrata z přesvědčení i podle způsobů.“⁴

Srovnáváme-li vrcholná díla slovanské historické prózy s obdobně proslulými a významnými výtvary literatur neslovanských, zjistíme, že pro slovanskou historickou prózu v jejích kulminačních bodech je příznačné zpracovávání osudově závažné tematiky a problematiky z dějin toho kterého slovanského národa, programové zaměření na doby velkých dějinných přelomů a zvrátů. Stačí uvést např. L. N. Tolstého *Vojnu a mír*, Sienkiewiczovy *Křížáky* a *Potopu*, Jiráskovy románové cykly z doby husitské a obrozenského nebo A. N. Tolstého *Petra I.*, o němž již Ma k a r e n k o říká, že „tematickou šíří může být tato kniha postavena do jedné řady jen s *Vojnou a mírem* od L. N. Tolstého“.⁵

Přítom v těchto monumentálních románových pracích, jejichž impozantní rozsah a velkolepá ideová i formová koncepce je typická pro společenskou atmosféru i umělecké představy na přelomu 19. a 20. století, spočívá těžiště akcí i autorova zájmu vždy v dějinně závažných událostech a konfliktech a osobní osudy a příběhy hrdinů — i když často velmi pestré, poutavé a dobrodružné —

se rozvíjejí jenom na pozadí těchto freskovitě, v mohutných obrysech zobrazených historických událostí, zatímco v západoevropské historické novelistice tomu většinou bývá naopak. Zde často velké historické události tvoří jenom pozadí pro romantické příběhy hrdinů, které jsou tu evidentně středem zájmu autora i těžištěm celé knihy. Již pro tvorbu Waltra Scotta je příznačné, že velké historické osobnosti jsou stavěny do pozadí románového děje, jehož nositeli se stávají historické postavy méně známé nebo významné, někdy i zcela vymyšlené. Z pozdější historické prózy anglické je pro tento způsob tvorby typický Stevensonův světově proslulý *Černý šíp*, kde zhoubný zápas „dvou růží“, zmítající středověkou Anglií v 15. století, je pouhým barvitým pozadím dobrodružných příhod Dicka Sheltona, Joanny a starého dobrodruha Lawlessa. Podobně i ve dvou Stevensonových románech z 18. století (*Unesen, Katriona*). Jsou rozpory a boje mezi Skoty a Angličany jenom historickou kulisou napínavých dobrodružství a milostného příběhu Davida Balfoura a Katriony. Také čtenářstvo tyto Stevensonovy knihy vnímá a chápe jako dobrodružné, nikoli historické.

Totéž platí, i když v jiné poloze, o velkých historických freskách Hugových, kde sice postavy jsou pevně vsazeny do své doby, z níž organicky vyrůstají a kterou jsou zákonitě podmíněny, ale vlastní historické události jsou tu do jisté míry jenom *in margine* bouřlivých vnitřních procesů a osobních tragédií hlavních postav. Historismus se tu hlavně projevuje tím, jak jistá historická epocha a jistá sociálně politická situace ovlivňuje osudově, a to zpravidla tragicky, životy lidí, kteří myšlenkově i charakterově daleko přerůstají svou dobu, ale octnou se v jejím nemilosrdném soukolí, které je drtí. Současně je však v podtextu naznačeno vítězství velkých a světlých idejí, jichž jsou Hugovi hrdinové představiteli. To je vlastní podstata Hugova historismu, který je vždy spojen s hlubokým humanismem. V tragických osudech Hugových hrdinů je mnoho, co připomíná neúprošnost antických tragédií; marný boj jedince ne už proti nepříteli bohů a osudu, ale proti příliš mocným společenským zpátečnickým silám končí sice hrdinovým pádem, hrdina však morálně zůstává vítězem.

Rovněž v díle Hugova vrstevníka Dumase mají prvky dobrodružné rozhodnou převahu nad historickými, jak je zřejmé již ve světoznámých *Třech mušketýrech*. V neméně populárním a proslaveném *Hraběti Monte Christo* se historické události ztrácejí již zcela ve stínu výstředně romantického děje.

V slovanské historické próze je hlavní důraz vždy jasně a jednoznačně položen na historické události a osud národa. Dokonce i u autora, jako je Sienkiewicz, u něhož osobní osudy hrdinů zabírají tak velkou část díla, že mnohdy především proto získal mimořádnou oblibu i u zahraničního čtenářstva, všichni jeho hlavní hrdinové, ať je to Skrzetuski, Wołodyjowski, Kmicic nebo Zagłoba, slouží konec konců jenom své vlasti; všechny jejich dobrodružné, na výsost poutavé a dojmavé příběhy jsou ve službě otčině; pro ni podniká pan Skrzetuski svou nebezpečnou pout, pro ni umírá chlapecky čistý a prostý pan Longinus Podbięta; stejně tak i skvělý bojovník, malý a skromný pan Wołodyjowski dává všechny své síly do služeb vlasti a nezkrotný, násilnický Andrzej Kmicic jenom touto obětavou službou odčiní svá provinění a znovu si vykoupí lásku předurčené Oleńky. Zde v *Potopě* je idea krajně obětavé služby pro ohroženou vlast přímo základní nosnou ideou celého rozsáhlého románového díla.

Stejně zřejmé, někdy ještě i zřejmější — i když ne vždy s tak grandiózním patosem jako u Sienkiewicze — je zdůraznění služby vlasti a národu i u jiných

velkých slovanských romanopisců, především u Tolstého a Jiráska. U Jiráska stejně jako u charvátského Šenoy k tomu přistupuje ještě i silný aspekt sociální, který v Šenoově otrěsné *Selské vzpouře* nabývá podobně jako např. v Jiráskových *Skalácích* dokonce rozhodující převahy.

Ve značně latentnější formě vystupuje vlastenecký patos v osobité tvorbě Zikmunda Wintra, která je svým zvláštním stylem v slovanských literaturách do jisté míry ojedinělá. Někdy se zde zdánlivě zcela ztrácí v kulturně historická a zvykoslovné drobnokresbě, v bizarních a pitoreskních příbězích ze starých archivů. Ale je to jenom zdání, jak se zřetelně ukazuje např. na postavě Kampánově, na jeho tichém, ale hlubokém a tragickém vlastenectví. Přítom je celé dílo Wintrovo poznamenáno silným sociálně humánním cítěním a porozuměním pro těžký úděl pracujícího člověka v minulosti. Toto cítění je stejně neefektivní a nepatetické jako Kampánovo vlastenectví, ale stejně hluboké a opravdové. Při bližším průzkumu se ukáže, že Wintrova střízlivě věcná, někdy suše humoristická až sarkastická tvorba jenom zdánlivě se vymyká z celkového rámce slovanské historické prózy; ve skutečnosti do ní svým zdrženlivým, ale hlubokým humanismem i svým nehlučným, ale upřímným vlastenectvím plně zapadá.

Vlastenecký patos prostupuje ostatně českou historickou prózu až hluboko do 20. století a projevuje se nejenom v dílech autorů epigonských a regionálních současně s opožděnými tendencemi obrozenskými, tak např. ještě v dvacátých letech 20. století u moravského romanopisce Karasa, ale také u Vladislava Vančury, který ve své *Markétě Lazarové* vytvořil zcela nový a nekonvenční způsob evokace minulosti, kde vlastně o zobrazení konkrétního dějinného údobí a konkrétních historických osobností ani nešlo, jak správně postřehl už Milan Kundera.⁶ Kundera výstižně upozornil na ahistoričnost *Markěty Lazarové*. Praví: „Doba, historická chvíle, v níž se děj odehrává, není určena konkrétními znaky, které by ji definovaly v její historické jedinečnosti, je naopak přibližná a celé prostředí je historicky abstraktní.“ Týž Vladislav Vančura v dobách kruté nesvobody za nacistické okupace navazuje vědomě na slavné buditelské a vlastenecké tradice české historické prózy a historiografie z 19. století v *Obrazech z dějin národa českého*, od jejichž nedokončeného rukopisu je odveden přímo do vězení a na popraviště. Zde je souvislost české historické prózy s národně osvobozenecským bojem a její zásadní funkce demonstrována s tragickou symboličností a v drastické konkrétnosti. Kundera charakterizuje Vančurův vývoj od *Markěty Lazarové* až k *Obrazům* jako přechod od epiky historicky abstraktní k epice historicky konkrétní. Domnívám se však, že při rozboru tohoto Vančurova vývoje nepřehlídí Kundera dostatečně k síle a intenzitě zevního nárazu, kterým byl tento přechod vyvolán, i když sám označuje *Obrazy* jako „dílo burcující k národní a sociální uvědomělosti“, a dále k faktu, že Vančura tu vědomě navazuje na tradice jiráskovské. Souvislost mezi Jiráskovými *Starými pověstmi českými* a prvním dílem *Obrazů* je zřejmá. Kundera si uvědomuje strukturální rozdíl mezi 1. a 2. dílem *Obrazů* a vidí podstatu tohoto rozdílu především v kompozici. Rozdíl je však také ve stylu a v jazyku. V 1. díle *Obrazů* Vančura záměrně navazuje na Jiráska i stylisticky, 2. díl má však nejenom kompozičně, ale i stylisticky a jazykově již opět typicky vančurovské rysy a tím se celou svou formovou oblastí znovu těsně přibližuje k *Markétě Lazarové*. Ještě očividnější je souvislost mezi *Markétou Lazarovou* a fragmentem 3. dílu *Obrazů*, kde podobnost a příbuznost zejména zimních scén je frapantní.

V českých zemích obě světové války nejenom neoslabily, ale znovu posílily

slavné tradice historické, zvláště husitské. Obě války přinesly také nové vzplnutí a rozšíření zájmu čtenářstva o historickou prózu, v níž se hledají analogie se současným bojem za svobodu a z níž se posilují naděje do budoucnosti.

Obdobná situace je i v ruské sovětské literatuře, kde po počátečním období, v němž se tematika historické beletristiky omezovala téměř výlučně jenom na zobrazování boje tříd, navazuje v třicátých letech znovu na tradice ruské historické prózy z 19. století a pozornost spisovatelů se stále více zaměřuje na hrdinský boj ruského lidu za nezávislost vlasti a na slavné národně kulturní tradice. Souvisí to i s rozvojem sovětské historiografie, která na počátku třicátých let úspěšně překonala stadium schematického a úzce dogmatického chápání vztahu mezi minulostí a přítomností.⁷

V polské poválečné literatuře však hned po obnovení samostatnosti a zřízení polské buržoazně demokratické republiky v r. 1918 mizí z historické prózy onen heroický vlastenecký patos, který je příznačný pro vrcholný polský historický román v 19. století. Historická próza, pokud se v meziválečné době v Polsku vůbec píše, zaměřuje se buď na společenské problémy a konflikty jako v Kruczkowského románě *Kordian i cham*, nebo na problematiku psychologickou jako u Iwaszkiewiczze v románě *Czerwone tarce*, kde hlavním cílem není evokace minulosti, nýbrž promítnutí tíživé situace soudobé polské společnosti, soudobých problémů a soudobých dekadentních typů do dávných počátků polských dějin. Po druhé světové válce nastupují v literatuře znovu osvobozeného Polska v historické próze místo dřívějších tendencí národně uvědomovacích, v nové situaci už pochopitelně anachronických, tendence aktuálnější, tak např. boj proti ideologii náboženské, stále i v dnešním Polsku ještě velmi silné. Zde je velmi zajímavý zejména Andrzejewského román z dob španělské inkvizice *Ciemność i kryją ziemię*, úspěšně zdramatizovaný i u nás. Je to tvrdá obžaloba krutosti, vládychtivosti a hrabivosti středověké církve, která cynicky pošlapává všechny ušlechtilé zásady křesťanského učení o lásce, soucitu a opovrhování pozemskými statky.

Tolik aspoň v nejhrubších obrysech k základním vývojovým tendencím historické prózy v slovanských literaturách a k jejímu základnímu charakteru ve srovnání s historickou prózou evropských neslovanských národů.

Než ovšem historická próza u Slovanů dosáhla úrovně evropské a světové, musela od svých neumělých a často naivních začátků projít dosti klopotnou a u většiny slovanských národů i dosti dlouhou cestou. Jedině u Rusů zásluhou Puškinovcu a Gogolovou dosahuje historická próza již v první polovině 19. století světové úrovně, u ostatních Slovanů to trvá zhruba půl století, než historická beletristika dorůstá skutečných uměleckých hodnot. Teprve v osmdesátých a devadesátých letech 19. století i tady vznikají velké historické fresky, které se řadí k nejlepším dílům tohoto žánru v literatuře světové.

V ruské literatuře měli Puškin a Gogol částečně usnadněnu a upravenou cestu už tím, že tu krátce před nimi a současně s nimi byla celá plejáda drobných historických romanopisců a povídkářů (Zagoskin, Lažečnikov, Masalskij aj.), kteří všichni vycházeli z díla Scottova a jemu podléhali. Již Bělinckij prohlásil, že tehdy v Rusku nepsali historické novely a romány jenom lidé, kteří vůbec nepsali. Také Puškin a Gogol vyšli z walterscottismu, ale oba jej zdárně překonali, Puškin psychologickým realismem a Gogol ukrajinskou realistickou drobnokresbou, jak konstatoval již W o l l m a n.⁸

Domnívám se však, že je zjednodušující a nepřesné vykládat, jak se dříve často činilo, vznik historické prózy u Slovanů především jako výsledek působení díla Waltra Scotta. Je nesporné, že vliv Scottův byl silný, a to vedle literatury ruské zejména též v literatuře polské a české, ale hlavní kořeny vzniku historické prózy v slovanských literaturách jsou domácí a vliv Scottův se tu mohl místy uplatnit tak markantně především proto, že přišel na předem připravené podloží. Tímto podložím byla jednak historická epika, rozvinutá zvláště u východních a jižních Slovanů, jednak osvícenský a obrozený historismus, typický nejenom pro osvícenství a obrození polské (Naruszewicz) a české (Dobrovský, Dobner, Pelcl, Šafařík, Palacký), ale i jihoslovanské (Rajić, Paisij).

Ostatně v Rusku psal historickou prózu již N. M. Karamzin ještě před vystoupením Scottovým, stejně tak u Čechů vznikají první pokusy o historickou povídku a román (Šedivý, Linda) evidentně ještě bez vlivu Scottova a ukrajinská historická próza vyrůstala ve svých počátcích (opožděných podobně jako u Slovinců) mnohem více z domácích bojových, etnických a slovesně folklórních tradic než z cizích předloh a vzorů. Kozácké boje za svobodu a vášnivé vnitřní spory byly spolu s překrásnými lidovými dumami hlavním zdrojem inspirace i materiálu pro Staroženka i Kuliše. Kulíš dokonce Gogolovi vytýkal scottismus a sám se snažil cizí vlivy překonat příklonem k historické a etnické pravdě. U Bulharů se scottismus neobjevuje vůbec, u Srbů jenom nepatrně. U Srbů působí mnohem silněji Manzoni, zejména na Ljubišu, což je plně pochopitelné, uvážíme-li, že Ljubiša vyrůstal v jižní Dalmácii, v kulturní sféře výrazně italské. Mohlo by se zdát, že také vliv Manzoniho na Ljubišu lze vykládat jako zprostředkovaný vliv Scottův. To by nebylo správné. Manzoni sice vyšel z Waltra Scotta, ale vytvořil tak osobitou formu zobrazení minulosti, že zpětně zase působil na Scotta, jak je zřejmé ze Scottova románu *Krásná dívka z Perthu*.

Osvícenství u Slovanů jenom zdánlivě vypadá jako chladný a suchý racionalistický směr. Ve skutečnosti se pod jeho střízlivým a strohým rozumářským povrchem skrývá živý zájem o lid, láska k vlasti, snaha přispět nejenom ke kulturnímu povznesení lidu, ale i k zlepšení jeho neradostného sociálního osudu. Markantně vystupují všechny tyto znaky především v těch slovanských literaturách, kde je osvícenství organicky spojeno již s počátky národního obrození, tedy nejenom v české a bulharské, ale také srbocharvátské a slovinské literatuře. Zde se stýkají a prolínají všechny různorodé složky této složitě doby na přelomu dvou společenských řádů; preromantický sentimentalismus s osvícenským racionalismem, popisy přírodních krás a ohlasy lidové slovesnosti s výpady proti zaostalosti a s úsilím o hospodářské zvelebení země. Všechno to je podáno s budítelem zápal a s úmyslem dát své síly nezištně do služeb konstituujícího se národa.

V politické a společenské situaci zejména malých slovanských národů je plně pochopitelné, že jedním z hlavních nosných pilířů národně obrozených snah vedle nevyschlého zdroje lidové slovesnosti a povzbuzujícího vědomí slovanské sounáležitosti⁹ byl i silně emocionálně zabarvený historismus. Z toho je zřejmé, že již v slovanském osvícenství a v prvním stadiu obrození jsou v zárodku obsaženy základní rysy, které později charakterizují slovanskou historickou prózu.

Slovanští osvícenští a obrození historiografové byli svými průkopnickými pracemi nejenom zakladateli novodobé slovanské historické vědy, ale i dodavateli spolehlivého faktografického materiálu a bohatým zdrojem inspirací pro

rychle se rozvíjející historickou prózu. Někteří z nich stojí svými pracemi sami na rozmezí mezi odbornou historiografií a historickou beletrií, jak dosvědčuje např. řada partí v Palackého *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě*. Jejich dílo má nejenom vysoké hodnoty vědecké, ale také tendenci nezastřeně a programově budítelskou. U Čechů např. je mohutný vzestup historické prózy od romantických prací Klíperových, Tylových, Chocholeuškových a Třebízského až k mistrovským realistickým freskám Jiráskovým těžko myslitelný bez předchozího rozmachu české obrozenské historiografie. Stačí srovnat například jenom 3. díl Palackého *Dějin* s Jiráskovým *Proti všem*, aby byla zřejmá těsná materiálová závislost některých vrcholných prací české historické prózy na odborné historiografii. Některé pasáže Jiráskova románu, např. popis Žižkova rychlého pochodu na pomoc ohrožené Praze, jsou přímým beletristickým zpracováním příslušných partí z Palackého *Dějin*. Ostatně i Třebízský čerpal mnoho z Palackého, hlavně pro své povídky z doby husitské a předhusitské, ale tento konkrétní historický materiál často libovolně a se sentimentálním romantismem domýšlel, doplňoval a idealizoval.

Do Polska proniká walterscottismus již ve dvacátých a třicátých letech 19. století. Sám mladičský Krasziński ještě před *Nebožskou komedií* se od svých 16 let pokoušel o historické romány a povídky podle vzoru Scottova (napsal jich celkem osm); románem *Agay-Han*, nejzdařilejším z těchto pokusů, pronikl dokonce do Čech v překladu Čelakovského. Scott ovlivňoval ostatně i některá významná básnická epická díla, tak zejména Malczewského *Marti*, Mickiewiczova *Pana Tadeáše* i jeho historické poémy.¹⁰ Jedním z prvních scottovských historických románů polských je Niemcewiczův *Jan z Tęczyna* z poloviny let dvacátých. Je to současně jeden z nemnoha pokusů ve slovanských literaturách napodobit strukturu Scottových románů ve všech oblastech díla. Setkáváme se s podobnými pokusy ojedinelé u některých autorů, jimž učaroval tehdejší Scottův literární úspěch a věhlas a kteří v jistém období svého uměleckého vývoje se chtěli stát Waltry Scotty ve svých národních literaturách. Jiný je případ Kraszewského, který nechtěl Scotta — o němž se dosti nevázně vyjadřoval jako o „kulhavém bůžku Skotska“ — následovat, ale překonat příklonem ke skutečné historické pravdě. Přesto mu někdy bezděčně silně podlehl, jak dosvědčují např. *Zygmuntowskie czasy* s typicky walterscottovskými rysy. Velkolepý Kraszewského plán zobrazit v cyklu historických románů a povídek celé dějiny Polska zůstal ovšem jenom torzem, i když torzem imponantním; bylo nad síly jediného spisovatele, co si Kraszewski předsevzal. Ale i to, co se mu podařilo realizovat (celkem 29 románů v 78 svazcích), je důkazem obdivuhodné tvůrčí schopnosti a pracovitosti a působilo podnětně nejenom na polské, ale i na jiné slovanské romanopisce, pravděpodobně i na českého Jiráska.¹¹ Jinak je situace v polské historické próze, která už v polovině 19. století se rozrůstá do velké šíře a dosahuje i dobré umělecké úrovně, značně komplikovaná. Působí tu silně nejenom Scott, ale i Dumas, Sue, snad i Bulwer svými antickými tématy, a také domácí tradice kozáckých bojů a kozácké romantiky (Czajkowski, Grabowski) a reminiscence na dávnou slávu šlechtickou (Rzewuski), které v době jasného poklesu aristokracie v celé Evropě mají často již příděch melancholický a sentimentálně elegický, nebo zase se snaží dokázat, že v minulosti bylo mnoho dobrého, co je třeba zachovat (Kaczkowski). Pro polskou historickou prózu v době jejího rozmachu od romantických počátků k velkým historickým obrazům Sienkiewiczovým měly dvojí autentické memoárové práce, objevené a vy-

dané teprve v 1. polovině 19. století, podobnou významnou úlohu zdroje inspirace a materiálu jako v Čechách *Dějiny Palackého*. Jsou to paměti Paskovy a Kito-wiczovy, z nichž zejména proslulé *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska, vydané roku 1846 Raczyńským, se staly znamenitým pramenem pro polské historické beletristy, především pro samotného Sienkiewicze, jak je zřejmé zejména na Kmicicovi v *Potopě* i na jiných podobných šlechtických postavách. Nejenom Paskovými, ale také Kito-wiczovými memoáry byl silně ovlivněn i Rzewuski, který v mnohém ohledu podobně jako Kraszewski a jiní starší historičtí beletristé připravil Sienkiewiczovi půdu. Polská historická próza tkví svými kořeny mnohem pevněji v domácích tradicích, než se na první pohled zdá. Tak i dva zajímavé exkursy do antické historie, Prusův *Farao* a Sienkiewiczovo *Quo vadis*, stejně jako pozdější nepůvodní antické romány Jeske-Choińského nenavazují jenom na Flaubertovu *Salammô*, ale také na domácí tradice antických látek, na Krasinův *Irydtona*, Norwidovo *Quidam* a Kraszewského *Rzym za Nerona*.

V Čechách vznikaly první pokusy o historickou prózu ještě bez vlivu Scottova. Jejím zárodkem jsou romantické rytířské povídky, hojně psané a čtené už v posledním desetiletí 18. století. Jde zde většinou o volně zpracované předlohy podřadných německých autorů (Wächter, Cramer, Spiess), lokalizované do českého prostředí. Je pozoruhodné, že již v těchto adaptacích cizích vzorů, jejichž autorem je hlavně Šedivý, se začínají objevovat projevy vlastenectví a snaha o heroizaci minulosti v nálních a primitivních formách. Tak např. v Pabstově knížce *Plzeňští rytíři* z r. 1798 se zdůrazňuje, že autor ji psal proto, aby mohl živě představit „zapomenuté hrdinské činy předků“.¹² Ani v prvním seriózním pokuse o skutečnou už historickou prózu není Scottův vliv patrný. Spíše Chateaubriand a tehdy velmi ceněný Ossian působili na Lindův román *Záře nad pohanstvem* z r. 1818. Potom však již převládá vliv Scottův, ačkoli není ani zdaleka tak výlučný a pronikavý, jak se někdy povrchně soudí. V odlička v *Dějínách české literatury* upozorňuje, že v 1. polovině 19. století byl Scott českému čtenářstvu jenom velmi málo znám. Čelakovský sice toužebně prohlásil: „Kéž bychom my jenom jedním tak vypracovaným původním románem se vykázati mohli.“ Sám však přeložil ze Scotta jenom *Jezerní pannu*. Scottovy historické romány k nám v překladech pronikají až značně později (nejdříve vyšel u nás *Ivanhoe*, a to teprve r. 1865 v překladu Fr. Šíra; do té doby byly přeloženy jen některé Scottovy povídky a z románů *Ivanhoe* otiskl Tyl r. 1841 jenom část).¹³ Zdá se tedy, že dosavadní obecně rozšířeně mínění o velké oblíbenosti Waltra Scotta u nás již v 1. polovině 19. století je nutno považovat za přehnané. Tím se ovšem nevylučuje možnost vlivu na české historické beletristy, jimž byla Scottova díla celkem snadno dostupná v překladech německých a také polských (v Polsku vyšlo v letech 1826—1830 celkem 9 románů Scottových). Silně tu působí také originální próza německá, zvláště dnes již zapadlí van der Velde, Tromlitz a Spindler, vedle nich i německy píšící, ale česky cítící pražský romanopisec Herloš (Herlosssohn). Vroucně jímavá láska k vlasti a jasné bu-ditelské záměry dávají českým historickým povídkám a románům z té doby, ať jde o práce Klicperovy, Tylovy, Jana z Hvězdy nebo Chocholouškovy, specifický český a slovanský charakter. S uměleckým vzestupem české historické prózy v 2. polovině 19. a na počátku 20. století tyto vlastenecké tendence neslábnou a neochabují, nabývají naopak na působivosti a přesvědčivosti a český i slovanský ráz české historické beletrie je tím ještě posílen.

Obdobná situace jako v české literatuře je i v literatuře charvátské, kde

historická próza je základem novodobé charvátské beletrie a kde tendence národně uvědomovací jsou v jejich počátcích ještě markantnější než jinde u Slovanů. Čistě buditecký charakter bez vyšších aspirací uměleckých mají historické povídky zakladatele charvátské prózy Vukotinoviće, na které potom navazují Bogović, Jarnevićeva a Tombor¹⁴ romantickými obrázky z charvátské minulosti, ovlivněnými do značné míry i Scottem. Umělecky nejvýše stojí Tombor, původem Slovák ze Žiliny, horlivý stoupenec ilyristu, který do svých náladových a stylisticky vybroušených povídek a novel, dobře vystihujících místní i dobový kolorit, uváděl jako hlavní hrdiny už nejenom hajduky a Turky, ale i prosté lidské typy z každodenního všedního života. Vrcholem charvátské historické prózy je ovšem Šenoa svými velikými románovými pracemi, v nichž realistické zobrazení minulosti, podložené archiválním a kulturně historickým studiem, je prostoupeno uvědomělým vlastenectvím, hlubokým humanismem a bolestným rozhořčením nad utrpením charvátského lidu. Šenoa nebyl překonán ani svými pokračovateli Tomićem a Kumičićem. Jiného druhu jsou historické romány Djalského (Babiće), které již na samém konci 19. a na počátku 20. století konfrontují dobu rozmachu ilyristu s malostí a otupělostí současného politického života. Mají jasné tendence vlastenecké, ale bez Šenoova sociálního cítění. Djalski nezapře svůj šlechtický původ a zastává stanovisko své společenské třídy v celém svém díle.

Srbská historická próza se vyvíjela tak, že do strnulých osnov německých rytířských povídek, které v Srbsku na počátku 19. století lokalizoval hlavně Vidaković, pronikají živé domácí tradice protiturecké a lidově epické, takže se podobně jako u Charvátů formuje typ romantické povídky národopisně historické se zjevnou tendencí národně mobilizující, představovaný hlavně Ignjatovićem, a konečně i Popovićem, který zpočátku Vidakoviće následoval, ale později proti němu ostře vystoupil známým *Romanem bez romana*. Umělecké výše v historické beletristice dosáhl teprve Ljubiša, a to hned svou první povídkou *Šćepan Mali*, na kterou působili Manzoni a de Amicis, i dalšími povídkami z minulosti Černé Hory a jižní Dalmácie. Ještě Veselinovićův *Hajduk Stanko* (1896) z doby prvního srbského povstání navazuje na tematiku protitureckých bojů a vyniká zejména zdařilým zobrazením idylického způsobu života na staré srbské vsi. Nový typ historické prózy vytvořil až ve 20. století Andrić. Také on sice vyšel v novele *Put Alije Džerzezeza* (1920) z tematiky hajduckých bojů protitureckých na území rodné Bosny, ale dal svému hrdinovi již výrazné rysy obecně lidské. Odtud pak přes dlouhou řadu povídek a novel, v nichž Andrić mistrně zobrazil starou Bosnu, vede přímá cesta až k převážně psychologickým románům *Na Drini ćuprija* a *Travnika kronika*, kde Andrić sice znovu bystře proniká do složité problematiky bosenské minulosti, ale hlavní zájem soustřeďuje na zachycení lidských osudů, lidských citů, vášní, bolestí a strastí a jejich konfrontaci s dějinnými proměnami i lhostejností přírody.

Slovinská obrozenecká próza vyrůstala z lidové slovesnosti a zpracovávala zpočátku tematiku převážně vesnickou.¹⁵ Stejně jako v ostatních slovanských literaturách, ale značně později, což souvisí s celkovým opožděným vývojem slovinského společenského i literárního života, se pozornost obrací také k národní minulosti, opět s jasným záměrem posílit národní sebevědomí a podpořit národně obrozenecké snahy. Za první dílo slovinské historické prózy se považuje Trdinova novela *Arov in Zman* (1850).¹⁶ Také v slovinské historické beletristice působí zprvu silně Scott, jak je zřejmé zejména z rozsáhlého díla Josipa Jurčiče,

Jehož historický román *Deseti brat* je současně i prvním slovinským románem vůbec. Tento román má výrazné scottovské typy, jak dokládá Bara c.¹⁷ Jurčić tu dokonce lokalizoval Scottův syžet z románu *Starožitník*.¹⁸ Jurčić měl široký historický záběr; psal povídky a romány z doby cyrilometodějské, reformace, tureckých bojů a selských povstání, ale vyšších uměleckých hodnot nedosáhl, přestože dovedl rozvinout poutavý děj a získal velkou oblibu u soudobého čtenářstva. Jeho dílo mělo však ve své době značný význam národně uvědomovací a výchovný. Avšak právě tato tendence je u Jurčiće mnohdy tak silná a někdy i neorganicky zapojená do struktury díla, že citelně oslabuje umělecký účín jeho prací. Teprve Tavčarova *Visoška kronika*, která patří už do klasického slovinského kulturního dědictví, třebaže vyšla poměrně nedávno (1919), je svědectvím plného vítězství uměleckého realismu také v slovinské historické próze. Stejně jako u Poláků a Čechů byla i pro počínající slovinskou historickou prózu zdrojem materiálu historiografie, zde dokonce i předosvěcenská, zvláště Valvasor.

Nejslaběji je historická próza rozvinuta u Bulharů. Vypadá to na první pohled překvapivě, když hybnou silou bulharského osvícenství, které tu zcela splývá s obrozením, byl silný a neobyčejně emotivní historismus, jak dosvědčuje již Paisijova *Istorija*, kde je sice málo skutečné historie, ale zato mnoho plamenného patriotismu. Bulhaři se v dobách svého intenzivního úsilí o jazykové i literární obrození stále obracejí k slavné minulosti, k době bulharské politické moci i kulturního rozmachu v 10.—14. století, ale velká historická próza jako u Rusů, Poláků, Čechů nebo Jugoslávců z toho nevznikla. Heroický současný boj Bulharů proti turecké porobě v 18. a 19. století a velkolepý zážitek osvobození tak zaujal a absorboval bulharské prozaiky na přelomu 19. a 20. století, že své největší a umělecky nejzávažnější práce věnovali tomuto tématu a částečně též problematice vnitřního vývoje bulharské společnosti po osvobození, který bulharské kritické realisty (většinou narodnického zaměření a politicky naivních názorů) v mnohém trpce zklamal. Co v Bulharsku vzniká v oblasti historické prózy, jsou spíše žánrové obrázky bulharského starosvětského života (Karavelov, Vazov) než skutečné historické obrazy, jak je známe zejména z literatury ruské, polské a české. Karavelova historická trilogie z doby Ivana Šišmana je ideově jednostranná (svaluje všechno neštěstí Bulharů na zhoubný řecký vliv) a umělecky slabá.

Mezislovanské literární vlivy se v oblasti historické prózy objevují jenom ojedíněle. Daleko hojnější a důležitější jsou vlivy a působení neslovanských literatur na slovanské, jak ukázáno už výše. Nejvýznamnějším mezislovanským impulsem v historickém žánru je nepochybně tvůrčí podnět Tolstého *Vojny a míru* při vzniku Žeromského historické fresky *Popely*.¹⁹ Jinak velcí historičtí romanopisci slovanskí ovlivňují jenom nepodstatně a nevýznamně tvorbu v jiných slovanských literaturách. Tak např. Sienkiewicz působil prokazatelně jenom na regionální české beletristy Slámu a Karasu.²⁰ Z jiných mezislovanských vztahů v této oblasti zaslouží zmínky vliv Czajkowského a Rzewuského na slovenského Kalinčiaka, zřejmý zejména v jeho povídkách *Svätý duch* (Czajkowski) a *Reštavrácia* (Rzewuski). Zajímavým příkladem zprostředkovaného vlivu je působení českých scottistů na slovenského J. M. Hurbana.

Shrneme-li tedy: Vývoj historické prózy v slovanských literaturách 19. a 20. století šel od skromných počátků, poznamenaných většinou vlivem tehdy nesmírně populárního Waltra Scotta, částečně i jiných autorů, např. Alexandra

Dumase, Eugena Sue nebo Alessandru Manzoniho, až k velkým a osobitým původním pracím světového formátu. Mám na mysli hlavně díla L. N. Tolstého a H. Sienkiewicze, která v četných překladech pronikla ke všem kulturním národům světa a jimž se dostalo i nejvyšších mezinárodních uznání. Vynikající umělecké úrovně jsou i velké historické romány a kroniky českého A. Jiráska, avšak pro svou výlučně českou tematiku pronikaly do ciziny jenom obtížně, sporadicky a poměrně pozdě. Tak např. u teritoriálně i jazykově a historicky nejbližšího slovanského národa, u Poláků, byla až do druhé světové války z Jiráska přeložena jenom *Maryla* (pro vztahy k Polsku), *Filosofská historie* a *Psohlavci*. Teprve po r. 1945 jsou do polštiny a také do ruštiny a jiných slovanských jazyků překládána i velká Jiráskova románová díla. Zvláštní charakter Jiráskovy tvorby ilustruje nejlépe románová kronika *U nás*, dílo kompozičně i stylisticky mistrovské, ale tematicky a problémově tak úzce české, že je plně srozumitelné jenom českému čtenáři a také jenom u něho může dosáhnout plné působivosti.

V slovanských literaturách lze tak již v průběhu necelého 19. století sledovat obdivuhodný umělecký vzestup historické prózy od nenáročných a často neumělých obrázků nativně buditelských, psaných ještě bez náležité faktografické průpravy, bez nezbytných materiálových a archívních studií, až k mistrovským evokacím minulosti, jejichž podkladem je dokonalá znalost doby a prostředí a kde vrcholný umělecký tvar není jenom výsledkem autorova talentu a tvůrčího mistrovství, ale také úporných a houževnatých předběžných studií.

Jenom výjimečně se již i v 1. polovině 19. století mezi prvními pokusy o historickou prózu objeví klasicky dokonalá díla, jako je např. Puškinova *Kapitánská dcera* nebo Gogolův *Taras Bulba*, která ostatně svým vyzrálým realismem předstihují svou dobu. Zde však je umělecká vyspělost díla, v tomto literárním žánru v té době u Slovanů nesporně předčasná, umožněna mimořádnými spisovatelskými schopnostmi autorů.

Hlavní rozmach slovanské historické prózy na světové úrovni spadá však až do druhé poloviny 19. století, zejména do let osmdesátých a devadesátých.

POZNÁMKY

- 1 Srov. např. Tamara L. Motyleva, *O mirovom značenni L. N. Tolstogo*, Moskva 1957; Julian Krzyżanowski, *Dzieła Sienkiewicza w przekładach*, Warszawa 1953.
- 2 Srov. Karel Krejčí, *Dějiny polské literatury*, Praha 1953, str. 388—389.
- 3 Srov. Frank Wollman, *Hlavní úkoly historickosrovnávacího zkoumání slovanských literatur*, *Slavia* 27, 1958, str. 213—214.
- 4 V. G. Bělinckij, *Vybrané stati*, Praha 1950; 2. vyd., str. 291.
- 5 Srov. Miroslav Drozda, *Ruská sovětská literatura*, Praha 1961, str. 190.
- 6 Milan Kundera, *Umění románu* (Cesta Vladislava Vančury za velkou epikou), Praha 1960, str. 162—163.
- 7 Miroslav Drozda, l. c., str. 188—189.
- 8 Frank Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, str. 126.
- 9 Srov. o tom zevrubně Frank Wollman, *Lidová slovesnost v jazykové literárním obrození Slovanů*, *Slavia* 25, 1958, str. 555—584; t ý ž, *Slovanství v jazykové literárním obrození u Slovanů*, Praha 1958.
- 10 Srov. Karel Krejčí, *Velká epika ve slovanských literaturách 19. století*, Čs. přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, str. 218.

- 11 Srov. o tom podrobněji v mé knize *Z dějin polsko-českých literárních vztahů*, Brno 1966, str. 36—37.
- 12 *Dějiny české literatury II*, Praha 1960, str. 90.
- 13 *Dějiny české literatury II*, str. 212, str. 369.
- 14 Srov. Jan Máchal, *Slovanské literatury II*, Praha 1925, str. 579—581; Miroslav Šicel, *Přehled novije hrvatske književnosti*, Zagreb 1966, str. 22—23, str. 51—52, str. 53—54, str. 55—56.
- 15 Srov. Viktor Kudělka, *Proměny slovinské prózy*, Impuls 2, 1967, str. 399.
- 16 Srov. Boris Paternu, *Slovenska proza do moderne*, Koper 1966, str. 45, str. 146—147.
- 17 Antun Barac, *Jugoslavenska književnost*, Zagreb 1963, 3. vyd., str. 156.
- 18 Srov. Jan Máchal, *Slovanské literatury II*, str. 577.
- 19 Tematiku vlastenecké války r. 1812 uvedl do ruské literatury již Zagoskin v románě *Roslavlev* a o její zpracování se pokoušel také Puškin.
- 20 Srov. o tom podrobně v mé studii *Polské vlivy v české historické próze*, Sborník prací fil. fak. Brno, 1963, D 10, str. 61—75.

ZUR PROBLEMATIK DER HISTORISCHEN PROSA IN DEN SLAWISCHEN LITERATUREN

Die historische Prosa ist ein quantitativ und qualitativ bedeutender Bestandteil der gesamten literarischen Produktion in den slawischen Literaturen gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Von den bescheidenen Anfängen, in denen sich sowohl der Einfluss der deutschen Rittererzählung als auch der grossen europäischen Romanschriftsteller wie Scott, Dumas, Sue und Manzoni bemerkbar macht, führt ein schwieriger Weg bis zu den originellen Gipfelwerken, die zu den besten Schöpfungen dieses literarischen Genres in der Weltliteratur gehören (Tolstoj, Sienkiewicz, Prus, Andrić). Bei den westeuropäischen Romanschriftstellern (Scott, Stevenson, Hugo, Dumas) bilden die persönlichen Schicksale der Haupthelden in der Regel den Schwerpunkt ihres Werkes, die historischen Ereignisse treten mehr oder weniger in den Hintergrund. In den Meisterwerken der historischen Prosa der slawischen Literaturen ist dagegen das Interesse der Verfasser auf grosse historische Geschehnisse und das Schicksal des eigenen Volkes konzentriert (Tolstoj, Sienkiewicz, Jirásek, Senoa u. a.). Die Erlebnisse und Abenteuer der Romanhelden spielen sich hier nur im Rahmen dieser grossen geschichtlichen Ereignisse ab. Dies hängt mit der gesellschaftlichen und politischen Funktion der historischen Prosa im Leben der slawischen Völker im 19. und 20. Jahrhundert zusammen. Sie sollte vor allem das nationale Bewusstsein wecken und stärken. Eine wichtige Rolle in der Entwicklung dieser historischen Prosa spielte die zeitgenössische Historiographie sowie die ältere Memoirenliteratur, die als wertvolle Inspirations- und Materialquellen dienten. Interlawische Einflüsse und Einwirkungen sind nur selten (Tolstoj—Žeromski; Sienkiewicz—Karas; Czajkowski, Rzewuski—Kalinčiak). Nur vereinzelt erreicht die historische Prosa bei den Slawen auch schon in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts Weltniveau (Puškin, Gogol). Ihre grösste Blüte fällt erst in die achtziger und neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts.

J. K.